

PROBLEMI SODOBNE DRUŽBE

MOŽNOSTI IN RAZPOTJA NAŠE MORALNOSTI

Moralnost je jedro obstoja in razvoja narodov Jugoslavije, posebno njihovih najvišjih zgodovinskih vzponov. Ustvarjalnost na moralno-političnem področju (skupaj z njenimi izrazi v umetnosti) je najavtentičnejši prispevek vseh jugoslovanskih narodov kulturnemu skladu človeštva. Moralni potencial je ena izmed najpomembnejših, vendar nezadostno uresničenih sil naše družbe.

Trditve o pomenu morale v Jugoslaviji so na videz podobne čaršijskim, birokratskim in klerikalnim mitom ali pa dobronamernim iluzijam o večni »junaški« ali »lirski« ali »evropski« duši posameznih naših narodov. Taki miti so zakrili prave vire in dosežke narodov Jugoslavije v moralnosti.

Le-teh tudi niso bili sposobni dojeti dogmatiki raznih vrst, ki ne vidijo posebnosti posameznih narodov v Jugoslaviji in Jugoslavije kot celote in ki neustvarjalno predlagajo, naj obenem z modernizacijo in industrializacijo ustvarimo »popolnoma novo« moralo, bodisi da importiramo kako tujo ali pa da se vrnemo k neki stari morali. Potenciala, vloge in problemov moralnosti še danes ne vidijo tudi nekateri aktivni soustvarjalci socialistične morale, ker so sami tako »v njej«, da jim je postala neopazen del vsakdanjosti, posebno še zato, ker imajo čisto napačne predstave o morali in tudi o svoji lastni.¹

Tudi pri nas napredna moralnost ni večno, monolitno bistvo posameznikov in družbenih skupin. Niti ena družbena skupina (niti proletariat niti inteligenca), nobena oseba in noben politični organ ni sam popolno utelešenje in popolna garancija moralnosti. Boj med »dobrim in zlim« poteka danes v vsaki družbeni skupini in posamezniku. Napredno, socialistično moralnost moremo razviti samo z vsakdanjo diferenciacijo, s spopadi in napori v vsaki skupini in osebnosti.

Boj za novo moralo je lahko uspešen samo tedaj, če dojamemo okoliščine, v katerih teče. Konkretno oblike, probleme in vsebino moralnosti določa tudi posebni položaj naših narodov v svetu in naša posebna socialnopolitična in kulturna struktura. Analiza teh razmer razkraja mitsko lupino okrog naše socialistične morale, tako da postanejo vidne njena realna vsebina in realne možnosti.

I

Mesto narodov Jugoslavije v svetu je ena dolgoročnih konstant, ki jih spodbuja k vrhunskim moralnim naporom in določa morali napredno vsebino. Tako nastala morala spada med najmočnejše vezi jugoslovanskih narodov in jih tudi vključuje v progresivne politične, moralne in kulturne tokove sveta.

¹ Večkrat menijo, da je morala ali samo sentimentalnost ali samo pridiganje (in zato mislijo, da sami niso »moralni«) ali pa, da gre pri morali samo za tista tradicionalna pravila, ki so jih čuli v mladosti, ali pa, da je samo pasivni »odsev« ekonomske podlage. Zato ne morejo dojeti realne fiziognomije, sile in protislovnosti morale pri nas in v sebi samih.

Za večjo jasnost naše ožje teme (in za zdaj brez pretenzij k popolnejši definiciji) naj poudarimo, da v sodobnih, posebno pa še jugoslovanskih razmerah zajema morala vse družbene odnose — tako v politiki, gospodarstvu, kulturi; v ožji ali širši skupnosti — ki nastajajo ali pa se reproducirajo v prvi vrsti z ljudsko (relativno) zavestno akcijo, ne pa z državno silo ali po stihiji.

Konstantnost našega položaja v svetu je pogoj za dolgoročno kontinuiteto v ustvarjanju in bogatenju tega, kar je najvrednejše v našem moralnem skladu, v skladu, ki bistveno povezuje vso Jugoslavijo.

Živeč na pomembnem svetovnem razpotju, kamor so vedno težile velesile, so naši narodi številčno in gospodarsko slabi, pod neprestanim pritiskom imperializma, pogosto izrabljeni in v odločilnih trenutkih zapuščeni od zavezniških velesil — našli učinkovit, živ temelj svoje skupnosti predvsem v moralnosti. Zavestna, moralna disciplina je skovala večkrat v vsakem jugoslovanskem narodu posebej in v vseh skupaj nove družbene kvalitete, ki so nadomestile gospodarske in številčne slabosti in omogočile odpor večjim materialnim in demografskim kvantitetam.

Brez pomena bi bilo idealizirati vrhunske moralne napetosti v naši zgodovini. Očitno niso bile stalne in so se uresničevale samo z notranjimi boji, padci in vzponi. Kljub temu pa izkušnja kaže, da je bila vir največjih dosežkov na jugoslovanskem prostoru — vstaje v 18. in 19. stoletju, narodnoosvobodilni boj, odpor stalinizmu in razvoj socialistične demokracije — moralna mobilizacija vseh, tudi najbolj skritih energij ljudstva.

Nobenih znamenj ni, da bi se naše mesto v svetu prihodnosti tako bistveno spremenilo, da bi moralnost nehala biti realen in učinkovit način našega obstoja. Smešno bi bilo misliti, da bi se jugoslovanski narodi čez nekaj desetletij, ko bodo dosegli višjo gospodarsko raven, lahko odrekli moralnosti kot osnovnemu stališču v svetu, si začeli prisvajati »pravice močnejšega« in se priključili kateremu koli »klubu močnih«.

Ne gre samo za to in predvsem za to, da Jugoslavija v gospodarskem in vojaškem pogledu ne bo nikoli dosegla take moči, da bi si mogla karkoli pomembnega prisvojiti s politiko sile. Pomembnejše je, da taka politika ne pomeni samo nevarnost, ampak tudi anahronizem in da bo že v neposredni prihodnosti obstoj sveta odvisen v prvi vrsti od razvoja mednarodnih moralno-demokratskih odnosov, da taki odnosi niso samo sen, ampak edina realna in trajna možnost za življenje vseh narodov. Prav v ustvarjanju takih moralnih odnosov med narodi ima sodobna Jugoslavija že tolikšen političen kapital, da bi bilo nespametno zapraviti ga; saj je najpomembnejši prispevek za prihodnje progresivno in častno mesto Jugoslavije in vsakega njenega naroda v svetu.

Trditev, da so jugoslovanski narodi dali pomemben kulturni delež prav z moralnim ustvarjanjem, bo še nazornejša, če naše moralne vrednote očistimo vseh mitskih, nacionalističnih primesi in jih ocenimo na strogo znanstven način, posebno še tako, da jih primerjamo z moralnim izkustvom ostalega človeštva.

Moralnost je imela živo vlogo v dosedanem razvoju človeštva — večjo, kot priznajo nekateri dogmatiki. Vendar je imela v vrsti dežel, tudi v najbolj razvitih neke bistvene notranje slabosti, razdiralna protislovja, kot so razklanost in dvojnost vladajoče morale, njena odtujenost in ostro nasprotje z elementi obče ljudske morale v lastni deželi, egoistično postavljanje nacionalistične morale nasproti obče ljudski, podrejanje posameznika hierarhijsko avtoritativni in iracionalni morali.

Morala, ki je pri nas dajala temelj za največje družbene dosežke, je po logiki samih stvari morala prerasti hierarhijsko avtoritativno moralo, ker si v naših razmerah v okviru take morale preprosto nismo mogli zagotoviti običajnega obstoja, saj nismo mogli učinkovito sprožiti notranjih sil. Najvišje

napone psihičnih in drugih izvirov je v odločilnih trenutkih v posameznih narodih Jugoslavije omogočila bistveno drugačna struktura morale. To je bila zavestna morala, ki je vsakemu udeležencu zapovedovala njegove dolžnosti na podlagi jasnih in humanistično zasnovanih interesov (obramba neodvisnosti, pravičnejša družba). Mogoča je bila samo na podlagi polarnega prežemanja progresivne discipline skupnosti s takim ustvarjalnim sodelovanjem posameznikov v skupnosti, ki jih je v veliki meri spreminjala v subjekte morale.²

Samo povezovanje z mednarodnimi naprednimi tokovi se je izkazalo kot trajno zagotovilo našega obstoja in razvoja. Zato so trajnost ohranile samo tiste moralne oblike in vsebine, ki so bile vključene v progresivne moralno-politične tokove sveta. Taki zgodovinsko progresivni momenti moralnosti, ki se neposredno prelivajo v našo sodobno socialistično moralo ali pa so že njen sestavni del, so vsekakor posebno izraziti v zadnjih petindvajsetih letih, niso bili pa redki niti v prejšnjih sto petdesetih, dvesto letih.

Moralna ustvarjalnost naroda v resničnem, nefrazerskem pomenu je bila česta realnost naše zgodovine. Številni »narodni« ljudje v Jugoslaviji v najhujših trenutkih niso bili pasivna in slepa »masa«, ampak organska celota posameznikov (čeprav so npr. realne okoliščine zahtevale vojaško organizacijo in disciplino).

Tisti kmet in »navadni človek«, ki je sodeloval v vstajah in bojih proti osvajalcem, je bil — kljub svojemu pogosto preprostemu, včasih folklornemu videzu — po svojem moralnem, kulturnem nivoju daleč nad »izobraženimi« in »civiliziranimi« oficirji in politikanti imperialističnih dežel, že če se je zavestno boril za svojo nacionalno svobodo in enakopravnost.

Pojav take moralnosti ni naša izjema, ampak obča zakonitost sodobnosti. Moralna ustvarjalnost in kultura mnogih nerazvitih dežel ne zaostajata, ampak pogosto prehitevata moralno stagnacijo ali pa počasno moralno evolucijo v razvitih deželah. Narodom, ki jih je pritiskal imperializem, ni preostalo nič drugega (saj niso imeli skoraj nobenih ekonomsko-vojaških virov), kot da si možnosti za svoj obstoj in razvoj poiščejo v skrajnem naponu vseh svojih sil. To pa je bilo mogoče realizirati samo z moralno zavestjo in povezanostjo: le-ta je najizrazitejša sila številnih narodnoosvobodilnih gibanj in številnih sistemov ljudske demokracije v nerazvitih deželah in pomeni dragocene kulturne dosežke sodobnega človeštva.

V naši zgodovini je ustvarjalnost širokih ljudskih slojev v svobodnem, moralnem formiranju medčloveških odnosov potekala v najrazličnejših oblikah. Preden je dobila najtrajnejše perspektive v samoupravljanju, se je ta ustvarjalnost že sto in več let kazala v razrednih organizacijah delavstva, v boju za občinske samouprave in združništvo, ki naj bi ustrezalo koristim delovnih ljudi, v vsenrodnem gibanju v osvobodilnem boju, v vojaških in kulturnih organizacijah, ki so jih naši ljudje že zdavnaj uravnavali in gojili, da bi se z njimi upirali zunanjemu pritisku in denacionalizaciji.

² Čvrsta disciplina v vstajah in bojih za neodvisnost, posebno pa v revoluciji, ki se je začela 1941. leta, ni sama po sebi dušila osebnosti, ampak je često šele pomenila dokončno izpolnitev osebnosti, če je ta disciplina bila sprejeta zavestno. Seveda tudi ta disciplina ni bila sama čista moralnost napredka, ampak so se tudi v njej pojavljali elementi hierarhijsko-birokratične, dvolične discipline, ki pa se bistveno razlikuje od vojno-revolucionarne discipline.

Vse te oblike svobodnega združevanja v različnih okoliščinah so povezovali v jedru podobni si že omenjeni momenti moralnosti: polarno stapljanje zavestne osebne udeležitve in kolektivne enotnosti v progresivni akciji.

Elementi take moralnosti so že zdaj poglavitna sila integriranja jugoslovanskih narodov v enakopravno organsko in socialistično skupnost. Zgodovinska skušnja kaže, da more ta skupnost živeti samo tedaj, če živi skupna moralna vez. Očitno je (razpad stare Jugoslavije), da takšne, v mnogočem centrifugalne heterogenosti, kakršno je podedovala Jugoslavija, ne more ohraniti skupaj nikakršen državni aparat, nikakršna gola sila, nikakršni »jugoslovanski« ali slovanski miti, nikakršna jezikovna sorodnost — nič, razen tiste moralnosti, ki je samostojno nastajala v vsakem jugoslovanskem narodu zaradi njihovega enakega položaja v svetu in skupnih življenjskih interesov, ki vsebuje iste bistvene elemente in more zato pomeniti eno od najmočnejših organskih, nehierarhičnih integracijskih sil Jugoslavije.

Posebno sestavino v našo moralnost vnaša dejstvo, da nismo živeli samo na ozemlju, kamor so bila usmerjena imperialistična prodiranja, ampak tudi neposredno v evropskem prostoru, kjer so najburnejše družbene procese in razredne spopade nujno spremljala tudi živa idejna previranja. V takem duhovnem ozračju in zaradi svojega pomena je moralna intenzivnost v naših narodih dobila tudi visoke, izvirne duhovne izraze. Morala v Prešernovi poeziji (na primer v »Zdravici«) sodi med visoke moralne dosežke svoje dobe, saj pojmuje demokratične odnose med narodi, če vzamemo samo to stran, kot obči moralni imperativ in vidi mesto svojega naroda samo v okviru takšne mednarodne moralne zakonitosti. Tako pojmovanje se bistveno razlikuje od koncepcij precejšnjega števila evropskih progresivnih in socialističnih politikov, ki so celo kasneje videli svoj narod kot nekaj »posebnega«, kar je pomenilo popuščanje pred šovinizmom in duhovni začetek najglobljih nacionalističnih deformacij v Evropi. Visok vzpon moralnosti pomeni Njegošev »Gorski venec« s pojmovanjem, da je začetek moralne akcije in moralne družbene stvarnosti dosledna, svobodna notranja odločitev, usmerjena v napreden družbeni cilj in da je življenje naroda mogoče samo z uresničevanjem take moralne odločitve, ne glede na vso težo osebnih in skupnih posledic, ki jo spremljajo.

Kontinuiteto take samorasle »nacionalne« moralnosti vsebuje tudi Tucovićevo in Cankarjevo stališče o nacionalnem vprašanju in naša novejša zgodovina.

Ti duhovni izrazi naše moralnosti, omenili smo samo nekatere od njih, nimajo take teoretične oblike, kot jo najdemo v vrsti evropskih filozofskih »sistemov«. Toda po svoji osnovni usmerjenosti, po svoji izviranosti in pozitivnosti mnoge teoretično oblikovane moralne »sisteme« prekašajo in se povzpnejo na raven progresivnih moralnih koncepcij svoje dobe. Za stopnjo moralne ustvarjalnosti in kulture je namreč najpomembnejše, da so napredna moralna pojmovanja narodi Jugoslavije v mnogočem uresničili, da je v tem uresničevanju aktivno sodeloval velik del »resničnega« ljudstva, da so torej ta pojmovanja v družbi večkrat prevladovala, medtem ko so napredna moralna pojmovanja v vrsti drugih, gospodarsko razvitih, res bila navzoča, toda so ostala večkrat glas vpijočega v puščavi.

Naj še enkrat ponovimo: pri nas so se te koncepcije uresničile, ker se drugače nismo mogli ohraniti in se razvijati, ne pa zaradi skrivnostnih nacio-

nalnih lastnosti. »Prozaičnost« vzrokov, zaradi katerih je naša moralnost nastala, ne krni zgodovinskega dejstva, da v resničnih moralnih dosežkih nismo bili nikakršni epigoni in pasivni uvozniki, ampak smo bili sodelavci v ustvarjanju obče človeškega kulturnega fonda.

Skušnja kaže, da smo kot moralni epigoni (ko so vladali krogi s tako socialno-politično usmerjenostjo) bili tudi politični in gospodarski epigoni, in narobe — z vsemi praktičnimi posledicami splošnega epigonstva.

II

Našo moralno problematiko v zadnjih desetih letih posebno izraža nasprotje:

— med pomembnimi moralnimi potenciali in možnostmi: da svobodno, moralno uresničeni odnosi postanejo središče družbenega življenja, da tako morala dobi bistveno pomembnejše mesto kot v dosedanji zgodovini in da se na ta način naša družba formira predvsem kot moralna družba ali pa — kar je isto — kot svobodna asociacija proizvajalcev — na eni strani,

— in na drugi strani med razkrajalnimi silami in ovirami, ki onemogočajo, da bi se ta potencial popolnoma uresničil.

Nemoči, da bi se v uresničevanju moralnosti združili vsi pozitivni čini-telji, je krivo med drugim pomanjkanje idejnega jedra.³

Pomanjkanje takega jedra se posebno manifestira v tem, da sile, ki naj bi bile njegov nosilec, pogosto niso doumele vseh svojevrstnih moralnih problemov, potenciala in razdiralnih teženj. Čeprav se v zadnjem času te idejne nejasnosti polagoma gubijo, je še vedno nujna teoretična diskusija o koncepciji v našem razvoju, razbijanje predsodkov in ustvarjanje enotnih osnovnih pogledov, brez katerih ne more biti trajnejšega in temeljitega moralnega ustvarjanja.

Ena izmed manifestacij konceptualnih praznin, ki se čuti tudi v drugih socialističnih deželah, je širok razmik med pozitivno moralno prakso dela komunistov, posebno pred politično revolucijo, in med nerazvito teorijo o tej praksi.

Teoretično zaostajanje izvira tako iz preprostosti socialistične moralnosti za rušenja stare oblasti kot tudi iz nekih vzporednih teoretičnih enostranosti. Moralnost v razdobju revolucionarnega rušenja starega sistema je bila zelo intenzivna (ker so bili družbeni spopadi ostri, zato je bilo nemogoče zmagati brez nje), bila pa je tudi zelo preprosta, saj so bila osnovna družbena protislovja jasna, skoraj fizično začrtana. Zlo je v tem razdobju skoraj otipljivo predstavljal kapitalizem in imperializem, a dobro brezkompromisen boj proti zlu, z vsemi moralnimi implikacijami znotraj revolucionarnega gibanja in naroda, ki ga vodi (solidarnost in revolucionarna disciplina, podrejanje nižjih interesov občim). Zato se v tem razdobju zdi — v precejšnji meri je to tudi res — da sploh ni potrebno teoretiziranje o morali, ampak samo moralno delovanje.

Taka intenzivna, preprosta in »praktična« moralnost je bila v precejšnji meri funkcionalna tudi še tedaj, ko smo po zlomu starega političnega sistema

³ Nesmiselno bi bilo trditi, da npr. nihče v vrstah komunistov ni ničesar vedel o pomenu morale, toda pojmovanje morale ni v zadostni meri postalo skupno izhodišče za enotno delovanje.

začeli v skokih povečevati akumulacijo, da bi pospešili gospodarski razvoj. Ker se je proces začetne akumulacije tudi pri nas začel ob sorazmerno nizkem nacionalnem dohodku in drugih težavah, je njegova ekonomska in moralna logika bila videti sorazmerno preprosta: čim manj porabiti, čim bolje in čim bolj usklajeno delati. Pri nizkih dohodkih in visoki stopnji akumulacije je poglavitna moralna naloga videti (in tudi je, vendar samo do neke meje) dokaj preprosta: zagotoviti ljudem predvsem telesni obstoj in funkcijo, ni pa še mogoča na primer globlja diferenciacija dohodka po delu in zato tudi ni v zvezi s tem kake kompleksne problematike (če izvzamemo težnje birokracije po posebnih privilegijih, ki so resen in grob moralno-politični problem, niso pa večji teoretični problem). V takih »preprostih«
okolščinah se zdi, da je vse v socialističnem in progresivnem gibanju podrejeno zunanjim nalogam: osvajanju oblasti in gospodarski graditvi. Teoretična analiza etične in politične strukture družbenega subjekta (vodeče politične stranke in države) ni videti neposredno nujna. Ta videz še bolj podpira ekonomistično in sociologično dogmatiziranje, po katerem se ves družbeni razvoj reducira na oblast in gospodarstvo, a morala, politika, znanost in umetnost bi morale slediti gospodarstvu.

Tako zapostavljanje morale in drugih subjektivnih činiteljev se kmalu maščuje v sami praksi. Zaradi teh predsodkov niso že obstoječi moralni potenciali zavestno in sistematično vključeni v socialistični razvoj. Med samimi revolucionarji se kaže dezorientacija in zapadanje v nesocialistično moralno vrednotenje, s tem pa se načinja samo jedro nove moralnosti. Tako je po 1945. letu prišlo v naših lastnih vrstah najprej do izrazitih pojavov birokratično-hierarhičnega vrednotenja (oboževanje državnih in političnih stopenj, podrejanje vseh vrednosti njim), kasneje, posebno po letu 1950, pa so prodrli elementi klasičnega malomeščanskega vrednotenja (vulgarni materializem, privatizacija, šovinizem, liberalizem). Eno in drugo vrednotenje imata pomembna stičišča: v osnovi obeh so egocentrični interesi, skupno pa jim je tudi absolutiziranje materialnogospodarskih vrednot in hierarhičnih pozicij.

Tako je razmik med praktično moralnostjo in njenim neobdelanim teoretičnim konceptom vse bolj negativno vplival na samo moralnost.

Že med revolucionarnim političnim bojem moralnost v delavskem gibanju ni bila tako neproblematična in prilagojena potrebam, kot je bilo videti. Ta moralnost je v povprečju in v primeri z moralo drugih družbenih skupin bila visoka, vendar pa so se tudi v njej sami pojavljale nesocialistične težnje (boj skupin in frakcij za vpliv, elementi hierarhičnega vrednotenja in karierizma).

Veliko kompleksnejši pa so postali moralni problemi po osvojitvi oblasti, posebno še po uresničenem gospodarskem napredku in razvoju socialistične demokracije v petdesetih letih. V teh okolščinah so posledice »neoboroženosti«
aktivistov z izdelanim moralnovrednostnim konceptom postale še hujše, ker se je moralna problematika razvejala in se premaknila tudi v neke nove smeri. Zdaj so bili vse bolj nemočni in izpostavljeni negativnim vplivom tudi tisti aktivisti, ki jih niso vodile ožje koristi.

Ceprav so bili udeleženci oborožene politične revolucije trdno povezani s svojim narodom, so bili v partizanskih enotah, v ilegalnih organizacijah kljub temu v znatni meri izolirani od »grešnih priložnosti«
s čvrstim zidom terorja ali pomanjkanja, večkrat pa so bili tudi dobesedno ločeni od vsakdanjega vpliva »normalnega«
življenja meščanov in kmetov. Ko so po končani revoluciji komunisti prišli iz zaporov in gozdov v središče kompleksnega

družbenega življenja, so bili bistveno bolj izpostavljeni vplivom te kompleksnosti. Brez izdelane etične koncepcije, ki bi dala (relativno) popolnejše in koherentne odgovore na ta zamotana vprašanja, je moralna orientacija aktivistov revolucije in cele družbe postala vse težja. Teoretične praznine so prisiljevale tudi komuniste s pozitivnimi moralnimi dispozicijami (seveda vsi niso bili taki) na defenzivo na moralno-političnem področju in na umik v sanje o »čisti revolucionarni preteklosti«.

Pomanjkanje etičnega koncepta je po politični revoluciji postalo še izrazitejše, ko so sčasoma postale kompleksnejše tudi oblike družbe, ki so jih sami komunisti ustvarjali. Tako so na primer s povečanjem nacionalnega dohodka postali težji moralnovrednostni problemi gospodarske delitve. Zdaj je bila mogoča večja diferenciacija v osebnih dohodkih in tudi drugačna globalna delitev dohodka, pa so se zaostrila vprašanja objektivnih moralno-ekonomskih meril delitve in novih odnosov med posameznimi sferami gospodarstva in družbe (odnos med investicijami in standardom, med družbenimi službami in gospodarstvom, gospodarstvom in kulturo v ožjem pomenu).

Tudi razvoj socialistične demokracije je zahteval temeljitejšo obdelavo moralne problematike. Socialistična demokracija je razvila bogastvo novih odnosov in omogočila svobodnejše gibanje družbenih sil. V tem mnogoterem spletu se je bilo vse manj mogoče znajti s poenostavljenimi črno-belimi merili.

V času tako naraščajočih moralnih problemov so vladali še mnogi predsodki. Predsodek, da je morala pasivni sopotnik ekonomske baze, je dopolnjeval predsodek, da naša moralnost nima nikakršne, niti delne kontinuitete, češ da so se popolnoma spremenile razmere iz osvobodilne vojne in staljinistične blokade, zato je zdaj, v boljših življenjskih razmerah stara moralna kvaliteta obsojena na zrhlanje in razpadanje, tako da je edini izhod uvoz »moderne« morale iz drugih dežel ali pa vrnitev k tradiciji. Podobne implikacije so imele tudi razne subjektivistične koncepcije, po katerih naj bi bila edini izvor moralnosti osebnost s svojim omejenim, trenutnim obstojem. Tako so se v tezi, da je naš pridobljeni moralni potencial, posebno iz neposredne preteklosti, praktično izgubil, prepletle enostranosti nasprotnih izhodišč: dogmatski ekonomizem in tehnokratizem, religiozni konservativizem, epigonski »modernizem« in subjektivizem.

Res bi teza, ki bi vsebino in bistvo sedanje moralnosti reducirala na idealizirano neposredno preteklost, objektivno koristila mitom, ki zamegljujejo sedanost in skrivajo birokratične težnje. Naša moralnost je odvisna in bo vedno odvisna predvsem od stalne aktualne dejavnosti, ki edina more obvladati aktualne okoliščine in podaljšati pridobljeni moralni material, tako da ga nenehno predeluje v skladu z novimi situacijami. Toda slepota za že obstoječi moralni potencial hromi tudi razmah sedanje moralne dejavnosti, ker le-ta ne čuti kake močnejše opore, ker se čuti donkihotsko osamljena, pa se zato prepušča ekonomski stihiji ali se izolira v ozke skupine, ki naj bi edine bile sposobne »zavarovati posameznika«, ali pa beži v spomine na preteklost.

Ta beg in malodušnost se zdita njihovim nosilcem realizem, ki naj izhaja iz sedanjih moralnih, posebno birokratičnih in malomeščanskih deformacij. V resnici pa to stališče ni niti realistično niti aktivistično. Še zmeraj močne deformacije bodo dobile realen, ožji obseg, kot ga imajo, če bodo realneje mobilizirane vse pozitivne moralne zmogljivosti, saj so bistveno večje in trajnejše, kakor pa jih dojema pozitivistično površinsko gledanje v sedanje sla-

bosti. Pogumnejši moralni boj je bolj realističen, ker izhaja iz stvarnih razmer, širših, kot jih kažejo ti ozki pogledi. Ugotovili smo že, da so realne težnje mednarodnih odnosov in realni položaj Jugoslavije v svetu taki, da bo boj za mednarodno moralnost, ozko povezano z notranjo moralnostjo, pomenil še dolgo najvrednejšo in najrealnejšo pozicijo v svetu.

V osvobodilnem boju (skupaj s progresivnimi demokratičnimi tradicijami, ki jih je absorbiral), v odporu proti stalinizmu, v rušenju celotnega birokratičnega sistema in v postopnem razvoju samoupravljanja so nastale take spremembe v notranjem ravnotežju političnih sil, da so bistveno povečale vpliv in možnosti pozitivnih moralnih činiteljev. Prav ta realni odnos sil, ne pa posamezne osebnosti ali ožje skupine (pa naj bodo še tako zaslužne za uresničevanje takih odnosov), je najmočnejše zagotovilo, da progresivni moralni boj pri nas ni prisiljen biti akt osamljenih obupancev in izoliranih skupin — ne glede na vse težave in začasne posledice, ki morejo tudi danes zadeti nosilce dosledne socialistične moralne akcije.

Kontinuiteto dosedanjega moralnega potenciala omogoča dejstvo, da so ljudje, vsaj deloma, sposobni obvladati in prerasti dano situacijo, da niso vedno in popolnoma, kot mislita sociologizem in ekonomizem, samo njeni nemočni sužnji. Znatno del aktivistov revolucije v Jugoslaviji je aktivno podprl ali brez odpora sprejel in izvedel družbene ukrepe proti birokratizmu, privilegijem in proti pojavom moralne dekadence v lastnih vrstah. Tako je progresivni del komunistov vsaj deloma preraščal svojo lastno »situacijo«, ki jo je ustvaril s prihodom na oblast, z gospodarskim napredkom in z oživiljanjem elementov tržišča. Ti trije momenti so res vlekli, posebno še same komuniste kot vladajočo grupacijo, v smer nekih omenjenih moralnih deformacij. Komunisti so mogli in morali te deformacije omejiti v prvi vrsti z lastno moralno silo, saj jih neposredno ni prav nihče k temu prisilil, posebno pa ne, da bi šli tako daleč (čeprav jih je spopad s stalinizmom k temu napeljeval, ni nikjer zapisano, da ne bi imeli v odporu proti stalinizmu podpore ljudstva tudi v primeru, če bi se znatno manj usmerili k demokraciji). To kaže, da je del predispozicij za takšno, sorazmerno daljnosežno akcijo bil že v samih komunistih. Nove okoliščine torej niso mogle zaustaviti, čeprav so k temu težile poprej nastale moralne sile tistih, ki so jo — v nasprotju s slučajnimi sopotniki revolucije — zares nekoč ustvarili. Prav nasprotno, ta pridobljena sila je preživela prvotne razmere, v katerih je bila spodbujena, in je v znatni meri omogočila, da v pozitivnem pomenu obvladujemo nove razmere.⁴

Stališče, da je najpomembnejši obstoječi vir današnje moralnosti sedanja moralna akcija, zasnovana na že ustvarjenih potencialih, se opira na realnost, ne pa na videz. V našem prostoru so res že dolgo obstajali in še obstajajo različni elementi nrvstvenosti, ki niso plod in komponenta novih socialističnih gibanj. Del teh moralnih elementov iz davne tradicije pomeni prav tako

⁴ V tem ni ničesar iracionalnega in izrednega, kar naj bi veljalo samo za našo revolucionarno generacijo. Med aktivisti revolucije, ki so določena moralno-vrednostna stališča formirali zaradi samih objektivnih okoliščin (ilegala, vojna, zapori, boj proti stalinizmu) na globlji, intimni način, je bilo precej posameznikov, ki se niso radi odrekli takim stališčem. Tudi to je stvarnost, ki jo vulgarni sociologizem ne more videti. Posamezniki iz zdrave ambicije (da bi kot ljudje čimveč veljali) ne želijo zavreči vrednosti, ki jih intimno doživljajo kot višje, četudi jih objektivne okoliščine vlečejo v drugo smer (npr. v oblastništvo in v vulgarni utilitarizem).

pozitiven potencial, katerega bi bilo zelo neracionalno odmetavati in h kateremu morejo dati jugoslovanski narodi posebne prispevke.⁵

Ti starodavni elementi morale pa lahko živijo naprej samo tedaj, če jih v sebi diferencirajo in predelajo tiste moralne težnje, ki so izraziti plod naše lastne novejšje zgodovine. Ta teza ne izhaja iz nacionalizma ali ideološke zagrizenosti, ampak iz dejstva, da naše novejšje moralne ustvaritve tudi po merilih stroge, objektivne komparacije stojijo v mnogih pogledih nad tradicionalistično moralo. Zato je neutemeljena zahteva, naj čisto prepustimo »ponovno vzpostavljanje moralnega reda« organiziranim nosilcem tradicionalnih pojmovanj in običajev (religioznim organizacijam). Tradicionalna morala, vštevši tudi tisto, ki je bila oblikovana v religiji, je res vsebovala tudi elemente obče človeške moralnosti (npr. obveznosti med roditelji in otroki), za katere smo že dejali, da jih ni mogoče »zaobiti«. Toda tudi ti pozitivni tradicionalni elementi so bili in so samo elementi obče človeške morale, nista pa sprejemljiva niti konkretna oblika teh elementov,⁶ še manj pa globalni moralni sistem, v katerega so bili vključeni, saj je bil izrazito razklan in hierarhičen.

Osnovne moralne vrednote, ki jih že imamo — npr. stapljanje individualnega angažiranja in progresivne moralne enotnosti skupnosti — morejo biti najrealnejša podlaga moralnega razvoja. Sodobna samoupravna socialistična moralnost ima svojo realno zgodovinsko podlago samo v tem novejšem moralnem fondu, ne pa v tradicionalnem. Novejši originalni fond je kompatibilen z novo »samoupravno« moralo, ker se posameznik v koncepciji samouprave uveljavlja kot soustvarjalec in kot član integrirane progresivne skupnosti, torej v istih bistvenih moralnih relacijah kot v progresivni sodobnosti in polpreteklosti. Najpozitivnejši elementi naše novejšje moralnosti se zato morejo preliti brez diskontinuitete v razvito socialistično-samoupravno moralo (tudi ta prehod ne more biti hiter in preprost, ker se v Jugoslaviji, posebno v nerazvitih delih, transformira doslej bolj politično usmerjena morala v moderno proizvajalno moralo). Nasprotno pa je davna tradicionalna morala, posebno še izrazito hierarhična in dvojna morala evropske razredne družbe (hlapec naj uboga gospodarja; dajte cesarju, kar je cesarjevega) v jedru nespeljiva z novo moralo.⁷

Za naše moralne možnosti pa nima čuta pasivistično pojmovanje, da bo naša dežela na vseh področjih, pa tudi na moralnem, šla shematično po poteh industrializiranih dežel, in nam zato ne preostane nič drugega, kot da prevzamemo njihove rešitve. Našo sodobno moralo je vsekakor nemogoče oblikovati brez tujih izkušenj, saj se bomo nujno srečali s podobnimi problemi, kot so jih preživele ali jih preživljajo gospodarsko bolj razvite dežele. Mogoče pa je, da

⁵ Velika heterogenost socialne in kulturne dediščine narodov Jugoslavije vsebuje poleg negativnih tudi pozitivne tradicionalne moralne elemente, ki jih ne želimo absolutizirati kot nespremenljive, ki jih pa apriorni »modernisti« niso sposobni dojeti in absorbirati. Tako npr. v nekih delih naše dežele, ki jih vse do nedavna ni resneje zajelo kapitalistično tržišče, privatizacija in atomizacija kapitalizma, imamo ali pa smo do nedavnega imeli v npravstvenosti manj egoističnih in več elementov tradicionalne solidarnosti kot pa v ekonomsko razvitih delih. V razvitih področjih, kjer sta bili bolj uveljavljeni družbena organizacija in delitev dela, pa so se izraziteje oblikovali elementi družbeno-proizvajalne odgovornosti in dolžnosti.

⁶ Tudi kot obče človeški elementi so bili ti tradicionalni elementi prilagojeni že preživelim družbenim oblikam.

⁷ To pomeni, da ima davna tradicionalna morala dve bistveno različni komponenti: eno razredno-hierarhično in drugo obče človeško.

te probleme prerastemo drugače in uspešneje — zaradi preproste resnice, da se tisti, ki zgodovinsko prihajajo kasneje, lahko učijo na izkušnjah predhodnikov, pa tudi zato, ker se lahko spoprimemo z novimi problemi na podlagi bistveno drugačnega predhodnega moralnega fonda.

Tudi mi se že srečujemo z naglim razpadanjem predindustrijske morale, s pojavi osamljenosti in moralne zbežanosti mestnega človeka, posebno tistega, ki je nanagloma padel v mesto iz vasi, z novim odnosom med mladimi in starimi, z vprašanjem, kako čim polneje porabiti prosti čas človeka v industrijski družbi. Vendar pa so izredno specifični politični in moralni odnosi, koncepcije in potenciali, s katerimi se lotevamo teh problemov. Samoupravljanje in sistem socialistične demokracije dajeta možnost — res da jo je težko uresničiti — da se družba integrira na čisto nov način, ne kot mehanizem hierarhično nadrejenih in podrejenih skupin, ampak kot kompleksna skupnost moralno angažiranih osebnosti, ki sodelujejo. Ali tak potencialni odnos skupnosti in posameznika ne daje upanja, da lahko obvladamo moralno osamljenost in odnos med starimi in mladimi bolj harmonično kot v liberalnokapitalističnih, birokratičnih ali pa državnokapitalističnih okvirih?

Samoupravljanje pomeni realno, a v veliki meri še ne realizirano možnost za oblikovanje morale, ki bo kvalitetno prerasla moralo dosedanje zgodovine, za oblikovanje družbe, ki bo prvič integrirana *na podlagi* moralnosti, na podlagi svobodno sprejetih medsebojnih obveznosti večine ljudi, ne pa na podlagi odtujene sile in monopola manjšine. V tem pogledu daje precejšnje možnosti celovitost (vsaj v glavnih potezah) institucionalno-pravnega oblikovanja našega sistema samoupravljanja. Institucionalna pravna možnost, da delovni človek intenzivneje sodeluje v oblikovanju tehtnih odločitev, kot je bilo to mogoče v dosednji zgodovini, daje tudi možnost za moralo čisto nove kakovosti.

Načelni moralni pomen samoupravnega sistema — četudi smo ga uresničili šele v majhni meri — ni v tem, da bi ta sistem ustvaril popolnoma harmonične odnose med ljudmi, ampak v tem, da morajo v samoupravnem procesu po sami logiki stvari iti skozi težko, vendar pa edino mogočo šolo nove socialistične morale. V relativno razvitem in resno zastavljenem samoupravnem sistemu vsakdo na svoji koži občuti del realnih posledic svoje napačne ali pravilne aktivnosti (ali neaktivnosti.) Zakaj vsakdo mora ob vprašanjih, ki se ga neposredno tičejo, v večji meri misliti, kako on sam vpliva na razvoj in odločitve družbene skupnosti in v ustvarjanju skupnih obveznosti, to je, kako se udeležuje formiranja morale. Nemogoče je seveda popolnoma preprečiti, da bi posameznik ne občutil tudi posledic tujih napak, toda v samoupravnem sistemu je mnogo jasneje, kakšne in čigave so posamezne napake in zasluge. Kolikor so realne možnosti samoupravljanja večje, toliko manj se more posameznik izgovarjati samo na neznanje tuje sile, ki odločajo o družbi in ki zato nosijo moralno odgovornost namesto njega (vsekakor je tudi zdaj odgovornost ljudi z večjimi pooblastili večja, vendar pa že v delno razvitem samoupravljanju ni več izključna in monopolistična). Z delovanjem čimveč zavestnih osebnosti v skupni družbeni odgovornosti, v oblikovanju in uresničevanju skupnih družbenih odločitev, pa je dana možnost, da se formira ne absolutno harmonična in brez protislovij, vendar pa resnično obče človeška morala.

Pravno institucionalne možnosti za razvoj morale niso pri nas niti zdaleč izkoriščene in uresničene. Resnično odločanje in s tem oblikovanje morale je

prepogosto stvar manjšega števila ljudi, tako da v praksi še ni zmagala asociacija proizvajalcev, niti ni (kar je isto, samo gledano z druge strani) socialistična moralnost prevladala kot čvrst temelj družbe. Razlogi za to so kompleksni in v Jugoslaviji niso izključno enostranski kot v monolitnem birokratizmu, kjer je ta sam največja ovira za postopno oblikovanje socialistične moralnosti, za asociacijo proizvajalcev.

Mnogi propagandni prikazi samoupravljanja imajo prav to slabost, da zamolčujejo, koliko še manjka do njegovega »relativno«⁸ popolnega uresničenja. Poleg birokratskega nasprotovanja ovirata širši razmah samoupravljanja tudi nezadostna izobrazba in napačna etična vzgoja mnogih proizvajalcev (npr. malomeščanski nazori, oportunizem, nevtralna nezainteresiranost).

Kot so kompleksne ovire, tako so kompleksna tudi pota k razvijanju našega moralnega potenciala. Ključni problem v tem kompleksu še vedno pomenijo komunisti, točneje aktivisti naše družbe.⁸

Vzgojiti ljudi v aktivne upravljalce in ustvarjalce socialistične morale je težak in dolg proces. Toda njegova intenzivnost je odvisna predvsem od realnega zgodovinskega jedra tega procesa, od komunistov — aktivistov; ne zato, ker bi le-ti pomenili neko homogeno birokratično oviro samoupravljanju, ampak zaradi njihove pozicije v družbi in zaradi notranje logike socialistične morale.

Komunisti imajo take politične pozicije, da je predvsem od njih odvisen razvoj družbenih odnosov, pa tudi moralnosti.

Socialistični odnosi zaradi svoje posebne narave, ki jih loči od vseh drugih, ne morejo trajno živeti drugače kot splošno veljavni koherentni moralni odnosi in kot odnosi, ki jih človeška aktivnost neprestano znova proizvaja. Zaradi inherentne narave socialističnih odnosov ne morejo komunisti ustvarjati trajnejših in vsebinsko polnejših odnosov predvsem s silo, niti tako, da uporabljajo zase drugačna družbena merila kot za druge državljane. Nihče ne bi mogel na ta način ustvarjati socialističnih odnosov, saj bi bil to paradoks, saj bi bila to *contradictio in adiecto*. V tistem trenutku, ko kakršna koli vodeča sila socializma ustvari sebi poseben položaj v obliki privilegijev in oblastniškega monopola, nujno spočenja nesocialistične odnose v sami sebi in v neposredni okolici in s tem že sprejema vso logiko odtujene, razredne družbe. S tem na samem idejno-političnem izviru zaustavlja nastanek socialističnih odnosov.

Vodeča sila socializma ima v rokah ključ za uresničitev socialističnih odnosov, ker ima izreden politični vpliv, izven nje pa ni nobene organizirane sile, ki bi jo nenehno gnala k reproduciranju socialističnih odnosov. Zato je reproduciranje teh odnosov odvisno predvsem od tega, koliko je v aktivistih revolucije notranje moči, ki jih k temu usmerja, a ta notranja moč očitno more biti samo moralna moč in nič drugega.

Glavno zagotovilo za reproduciranje socialističnih odnosov ne more biti državna sila (čeprav je v prehodnem obdobju relativno upravičena). Širša poraba državne sile pri uresničevanju socialističnih odnosov je v najboljšem primeru jasno znamenje, da številni ljudje še niso dovolj sprejeli socializma. Ko

⁸ Aktivisti in formalno organizirani komunisti nista ločeni grupaciji. Skoraj vsi aktivisti so danes tudi organizirani komunisti, vendar pa vsi organizirani komunisti niso aktivisti.

pa se socialistični odnosi kažejo v večji meri kot moralnost, ki jo oblikujejo navadni ljudje — šele to govori o aktivnejšem odnosu do socializma.

Imanentna logika morale v socializmu je torej bistveno različna od logike morale v razredni družbi. Socialistična morala more obstajati v osnovnih načelih samo kot splošno veljavna, od večine sprejeta in uresničevana morala, medtem ko učvrščuje razredna nasprotja samo dvojna morala, ki je različna za podrejene in nadrejene in ki to poglavitno razliko oblikuje kot načelo. Razredna morala zato ne more obstajati drugače, kot da je naslonjena na državno silo in njej podrejena. Pojavljanje take hierarhične moralne »logike« v socializmu pomeni nastop nesocialističnih elementov ali pa nezadostno zrelost socializma in nič drugega. Ker relativno razvita in stabilizirana socialistična moralnost pomeni tudi relativno razvito in stabilizirano socialistično družbo, je oblikovanje socialističnih odnosov na ravni zavestnih moralnih odnosov širokih slojev resnični, vsekakor zelo daljnosežni, toda vsebinski cilj socialističnega aktivizma. Samoupravljanje kot institucija pa je najadekvatnejša oblika za razvoj take splošne moralnosti.

Zveza med jedrom bolj razvitega socializma in socialistično moralnostjo je torej tako neposredna in zakonita, da sta pravzaprav eno in isto. Zato te zveze ni mogoče zaobiti z nikakršno politikantsko, subjektivistično spretnostjo in manevriranjem, ampak je mogoče samo dvoje: uresničiti jo ali ne. Ta zveza je vse bolj izrazita in pomembna na relativno višji ravni socialističnih odnosov. Prav zato, ker so socialistični odnosi v Jugoslaviji v precejšnji meri že prerasli primitivne, začetne administrativne oblike, postaja razvoj socialistične moralnosti in afirmacije vseh možnih moralnih potencialov neposredno politično vprašanje.

Zato postajajo ovire v razvoju socialistične moralnosti tudi eno od nevarnih ozkih grl za razvoj samih socialističnih odnosov in socialistične politike.

Tudi antisocialistične, egocentrične sile čutijo, da se v Jugoslaviji ene izmed pomembnejših središč bitke za socializem premika na področje nove morale, ker čutijo, da socialistična moralnost že zdaj pomeni velik potencial. Te sile si prizadevajo ohraniti svoje položaje ali pa jih razširiti tako, da si nadevajo socialističnomoralni videz, da uporabljajo »socialistično« mimi-krijo. Analiza in rušenje teh videzov ne pomeni samo znanstven, ampak tudi praktično političen akt, še posebej, ker so moralni videzi in dvojnost često originalni in ker je vanje težko prodreti, teže kot v nekdanje reakcionarne pojave. Dosti težje je razdvojiti nesocialistično bistvo in socialistični videz kot pa dojeti antisocialistično bistvo v grobi preprostosti.

Najnevarnejši so »socialistični« videzi tam, kjer naj bi bil po imanentni logiki izvir socialističnih odnosov: v vrstah aktivistov socializma. Danes je najbolj tipična in najnevarnejša oblika delovanja birokratičnih elementov v socialističnih vrstah njihova moralna dvoiličnost, njihova glasna deklarativnost o samoupravljanju, demokraciji in delitvi po delu, ki nima zveze z njihovim praktičnim ravnanjem. Prav s to dvoiličnostjo, ki jo je težko naravnost prijeti za vrat, birokratični elementi neredko z uspehom zadušijo porajanje socialističnih odnosov prav na njihovem začetku, v odgovornih družbenih organih, in tako mrtvijo izredni moralni potencial naše družbe. Mimikrija birokratičnih elementov s pomočjo socialističnega moralnega videza je torej poglavitna ovira, ki razdvaja visoki moralni potencial naše družbe in njegovo precej nižjo uresničitev.

Ne samo birokratični, ampak tudi drugi ozki interesi manevrirajo zaradi vse večje potencialne moči socializma pod videzom socialistične moralnosti. Razmajani birokratični elementi se zmeraj bolj povezujejo z drugimi nazadnjaškimi silami. Videzi, ki jih uporablja klasični birokratizem, in videzi, s katerimi se pokriva klasično malomeščanstvo, konservatizem, šovinizem, se vse bolj prepletajo, postajajo vse kompleksnejši, dobivajo v vse večji meri »moderno«, »socialistično« zunanost, vse bolj skrivajo svoje bistvo in vse bolj — vsi skupaj in povezani — pomenijo enotno oviro realizaciji socialističnih in moralnih potencialov. Ker se vsi ti nazadnjaški pojavi med seboj in s socialističnimi gesli tako kompleksno in izvirno prepletajo, morejo ozki interesi v večji meri zavesti javnost, kot je njihova realna zgodovinska moč. S svojim videzom često pritegnejo elemente, ki so jim tuji ali nasprotni. V glavnem se socialistični posamezniki ravno zato, ker ne razlikujejo v novih razmerah nesocialističnega bistva od socialističnega videza, zaradi tega videza navezujejo na njemu nasprotno bistvo.

Na tem mestu ni mogoče prikazati vse raznovrstnosti, v kakršni se kažejo modernizirani videzi socialistične moralnosti, ampak le neke njihove tipične manifestacije.

Birokratični elementi poskušajo svoje zaostajanje, željo za monopolom in neiskrenost do socialistične demokracije olepšati z deklaracijami o »enotnosti« in »varovanju pridobitev revolucije«. Malomeščanski in »lokalni« birokratični elementi so pogosto povezani v taki »skrbi« za samostojnost podjetja, ožje skupnosti ali republike, kar skriva samo egoistične interese. Obstoje malomeščanski borci za »demokracijo« in »svobodo«, ki pa v bistvu težijo k dezavuiranju moralnih obveznosti v temeljih našega napredka. V tem jim pomagajo posamezni birokrati, ki se boje izgubiti kontakt »z mladimi«, s »prihodnostjo«, z »modernimi« časi. Obstoje birokrati, ki nastopajo kot zaščitniki slojev z nizkimi dohodki, ker je potrebno manj znanja in dela za izenačevanje plač (razen lastnih) in za monopolistično pozicijo »arbitra politicusa«, teže pa je učinkovito organizirati gospodarstvo, porabiti obstoječe možnosti in tako na edino učinkovit način pomagati ljudem z nizkim standardom.

Kompleksnost in dinamika naše moralne problematike, različnost ovir in videzov, ki skušajo zadušiti in zмести močne moralne potenciale — vse to dokazuje, da se zdravi, vsakdanje empirični razum ne more več znajti na neštevilnih resničnih ali neresničnih moralnih razpotjih. Bistvo konkretnih moralnih pojavov je mogoče dojeti, analizirati in praktično prerasti samo v okvirih izdelanega pogleda na celotno moralno in družbeno področje, le-ta pa zaradi svoje razsežnosti ni dosegljiv brez specializiranega in organiziranega znanstvenega dela. Znanstveno delo je torej pomemben činitelj v razvoju moralnega potenciala naše družbe, posebno še zaradi obstoječih teoretičnih praznin in zaostajanj. Brez pretenzij na kakršnokoli celovito oceno naše etične teorije naj nanizamo samo nekaj najosnovnejših pripomb ob tej njeni vlogi.

Doseženi so pozitivni rezultati predvsem v celovitejšem spoznavanju in proučevanju starejših in novejših etičnih teorij. Kritika teh teorij je prispevala tudi k razčiščenju dela naših etičnih koncepcij, ob tem procesu pa so bile nekritično sprejete nekatere enostranosti, ki zavirajo izdelavo koherentne teorije in njeno uspešno porabo. Te fundamentalne nejasnosti in težave se začenjajo pravzaprav že z definicijo morale. Z aspekta, ki je v tem članku primaren, je značilno, da znaten del sodobnih jugoslovanskih definicij morale pozablja, da

je morala predvsem splet specifičnih družbenih odnosov oziroma aspekt vseh odnosov. S to enostranostjo se prepletajo pojmovanja, da so osnovna, najvišja vrednostna in moralna stališča nespoznavnega ali apriornega, »brezpogojnega« izvora, da ne morejo obstajati nikakršni obči, objektivni kriteriji za vrednotenje takšnih osnovnih, pa morda tudi izvedenih moralnih stališč, da je edini vir progresivne in socialistične morale posameznik in da vse moralne institucije in tradicije samo dušijo njegovo originalno akcijo. Če se lotevamo sodobne moralne problematike, posebno pa naše, iz takih izhodišč, ni mogoče v njej odkriti realnih problemov in zakonitosti, diferencirati in razviti stvarnih potencialov. Absolutizirana antisociološka, antideterministična in subjektivistična⁹ pojmovanja morajo, če žele biti dosledna, izločiti iz etične teorije kot nepomembna kakršnakoli spoznanja o sodobnih realnih, socialnih, ekonomskih in političnih odnosih, čeprav segajo ti odnosi v znatnem delu v neposredno področje morale. Te enostranosti, če so dosledne, morajo negirati kakršnokoli objektivno, zakonito relativno kontinuiteto tudi progresivne morale in možnost polarne enotnosti med kolektivnim in individualnim ustvarjanjem moralnosti, čeprav splošno izkustvo, pa tudi jugoslovansko, odkriva te možnosti.

Zato take absolutizacije ne bi samo onemogočile izdelavo koherentne znanstvene etike, ampak bi ji otežile sodelovanje v odkrivanju, diferenciranju in polnejšem praktičnem oblikovanju moralnih potencialov, ki jih ima naša družba.

Dr. Vojan Rus

PORTRETI

JEZIK IZ SRCA

Iz pogovorov z Rihardom Jakopičem
Ob dvaindvajsetletnici njegove smrti

(Nadaljevanje)

FRAGMENTI IZ DNEVNIKA

Jakopič je vse te zapiske, povečini iz let 1936—1943, pregledal in jih ponekod z lastno roko še dopolnil.

O skrivnostih

1

Vsak človek ima skrivnosti, ki jih nikomur ne razodene. Osebnosti se ne da popolnoma prikazati in tudi ni važno! Objavlja naj se samo to, kar je koristno za človeštvo!

⁹ S tem nikakor ne želimo reducirati metodologije in predmeta etike na sociologijo, negirati pomembnost posebnih psiholoških raziskav ipd., saj ni naš namen sistematično razlaganje te metodologije.